

Ond tro

UTTRYCKET »OND TRO» har använts i både filosofiska och juridiska sammanhang. Här stipulerar jag en mening hos det som hämtar inspiration från båda dessa håll. Två villkor ska vara uppfyllda för att någon ska sägas vara drabbad av ond tro. En individ hyser för det första en *falsk* tro på att något förhåller sig på ett visst sätt. Och för att en sådan falsk tro ska kvalificera som *ond* ska den också, för det andra, ha en destruktiv funktion, antingen för individen som hyser den personligen eller, då den är utbredd, för ett samhälle som sådant. Den onda tron hindrar individen att leva ett fullgott liv (för egen del och för andras del) och/eller den gör samhället där den är spridd sämre än det skulle ha behövt vara (utan den).

Allt detta betyder att mitt begrepp om en ond tro är värdeladdat, men på ett sätt som jag tror är oskyldigt i sammanhanget. De exempel jag ska se på är sådana att vi nog lite till mans kan förstå att den falska tron gör skada.

Det problem som intresserar mig är i vad mån man kan vara berättigad i sin onda tro. Jag tänker då på ett särskilt slags »epistemiskt» berättigande.

Epistemiskt berättigande

DET ÄR VANLIGT att tala om kunskap som sann och berättigad tro. Villkoret om att tron ska vara berättigad för att kvalificera som kunskap har emellertid tolkats olika. Det finns ingen tolkning som är den »korrekta», men olika innebörder man lägger i detta med berättigad tro kan vara mer eller mindre fruktbara (i ett visst sammanhang).

Några tänker sig att berättigandet i någon mening ska vara »externt». Man är berättigad i sin tro att något förhåller sig på ett visst vis om man kommit fram till övertygelsen med metoder som är »reliabla», d.v.s. som normalt leder fram till korrekta övertygelser. Eller man är berättigad i sin tro om det finns goda skäl (argu-

ment, evidens) för att det är som man tror. Så resonerar t. ex. Åsa Wikforss i sin aktuella bok *Alternativa Fakta: Om kunskapen och dess fiender* (2017).

Ett problem med de externa innebörderna, åtminstone i det här sammanhanget, är att man kan vara berättigad eller oberättigad i sin tro utan att man vet om det. Jag misstror kanske mina sinnen (i en viss situation) trots att de är tillförlitliga, eller jag hyser en överdriven tilltro till dem (i en annan situation) trots att de inte alls i den situationen är att lita på. Eller jag tror att något förhåller sig på ett visst sätt, det finns evidens för att det förhåller sig på det här sättet, men jag känner inte till denna evidens, eller känner till den, men förstår inte att den fungerar som just evidens.

Sådana problem med externa kriterier får mig att i det här sammanhanget, där jag intresserar mig för individens (rationella) motivation, stipulera en intern innebörd av vad det är att vara berättigad i sin tro. Detta berättigande är en fråga om subjektiv rationalitet av mål/medel-karaktär. Målet ifråga är att hysa en korrekt uppfattning om världen (att tro det som är sant men att inte tro det som är falskt). Jag är berättigad i att tro något, om denna tro subjektivt framstår för mig som ett medel till en korrekt bild av världen.

En sådan syn på berättigande är konservativ. Den innebär att redan det faktum att jag tror något gör det förnuftigt för mig att fortsätta att tro detta. Om jag ger upp vad jag uppfattar som en sann tro går jag ju förlustig en sanning, måste jag tro. Ju mera mina olika trosföreställningar hänger ihop, på så vis att de inte bara är förenliga med varandra, utan också ger stöd åt varandra på olika vis, desto förnuftigare blir det för mig att hålla fast vid var och en av dem. Att ge upp en tro, som jag tror är sann, blir ingen god »affär» om det innebär att jag måste ge upp också en rad andra föreställningar, som står och faller med denna enda, och som jag också anser är sanna.

Kan man med denna syn på förnuftig tro alls ändra uppfattning? Jo, det kan man. Det kan hända att man särskilt via sina sinnen bombarderas med uppfattningar (som man inte kan värja sig mot), vilka är oförenliga med olika uppfattningar man sedan länge hyser. Inser man att det handlar om oförenlighet, så tvingas man revide-

ra också väl inarbetade föreställningar. Man kan förhoppningsvis med stöd av en ny »världsbild», som man tillägnat sig, ta till sig ny lärdom som man erhåller och infoga denna i ett nytt system av åsikter.

Ändå måste åsiktskonservatismen hos den som håller fast vid målet att skaffa sig en realistisk bild av världen alltid vara betydande. Och här öppnar sig spännande och skrämmande möjligheter till berättigad ond tro. Det är ju fullt möjligt att man tror något, att ens tro har en destruktiv funktion, och att man är berättigad i denna tro (man har inga subjektivt goda skäl att ge upp den), trots att den är falsk, att den tillkommit på ett icke reliabelt sätt och man saknar evidens för den.

Berättigande (av det subjektiva slag jag här har definierat) är ju något annat än sanning. Och har man i synnerhet inlett sitt kunskapssökande med olika fördomar baserade på systematisk ond tro kan det vara svårt att revidera dessa. Priset är ju i varje enskilt fall högt. Vi talar här om det subjektivt uppfattade priset ifråga om korrekta uppfattningar av världen.

Förnuftig partiskhet

KOGNITIONSFORSKARE HAR BELAGT olika typer av partiskhet i vårt kunskapssökande. Wikforss diskuterar dem i den ovan omnämnda boken. De brukar tala, med ett engelskt uttryck, om att vi har en »bias» till förmån för sådant vi redan tror, för sådant som harmonierar med en politisk världsåskådning vi redan tillägnat oss, och det brukar sägas att vi lättare tar till oss uppfattningar som ger stöd för det vi redan tror än för sådana som är oförenliga med vad vi redan tror.

Så är det nog. Men detta slags beteende är nog i så fall vad vi bör förvänta oss från *förnuftiga* människor som är upptagna av målet att skaffa sig en *realistisk* bild av världen.

Också om jag sitter fast i rasistisk föreställning med innebörden att ett visst slags människor (vita) på vilka jag och min familj är exempel, är intellektuellt och moraliskt överlägsen ett annat slags människor (svarta), som i det samhälle där jag bor för låg lön utför

mycket av det tunga och smutsiga arbetet, så kan det ligga nära till hands att inte i första hand ge upp denna föreställning.

Personer som kritiserar mig för min rasism visar kanske på olika vetenskapliga studier, som tycks underminera min uppfattning. Ett problem är emellertid att det också finns studier som tycks ge ett åtminstone svagt stöd för den, t. ex. Richard J. Hermsteins & Charles Murrays *The Bell Curve* (1994). Om jag uppfattar min situation som att jag tillhör en kunskapsmässigt privilegierad grupp, vilken på osakliga grunder får sina uppfattningar ifrågasatta, är det lätt att jag avvisar de studier som är oförenliga med min uppfattning och håller fast vid sådana som är förenliga med den. Det är sant att *The Bell Curve* mötte häftig kritik och många invändningar, men det fanns också gott om stöd för bokens slutsatser. Vem är jag att själv avgöra saken? Till sist blir det en fråga om vilka experter jag ska tilltro. Och det är naturligt att tro på dem som säger vad jag tror är sanningen.

Redan det faktum att vissa studier understödjer de uppfattningar jag har, och andra strider mot dem, ger mig ju initialt skäl att tro på de förra, som understöder vad jag redan tror, och att misstro de studier som motsäger mina uppfattningar.

Kan jag inte själv försöka ta reda på hur det förhåller sig? Nej, något sådant ligger bortom min horisont. Jag saknar nödvändiga kunskaper i antropologi för att kunna göra några undersökningar av saken. I den här frågan har jag inte direkt tillgång till evidens. Allt måste bli en fråga om förnuftig (i ljuset av vad jag redan tror) tillit till expertis.

Konkurrerande mål för hur vi ska forma uppfattningar

NU HAR JAG så här långt resonerat under antagandet att individer har ett överordnat epistemiskt mål: de vill hysa en korrekt uppfattning om verkligheten, tro det som är sant och förneka det som är falskt. Men det är djupt mänskligt att ha också andra mål för hur vi bildar oss uppfattningar än detta.

Det brukar sägas att bara deprimerade människor har en realistisk bild av sig själva, av hur de uppfattas av andra, vilka egenskaper och kunskaper de besitter. Av det kan vi nog dra slutsatsen att här

finns en konflikt mellan det epistemiska målet och en sund önskan att må och leva väl. Det är inte orimligt att hävda att det epistemiska målet i den konflikten bör få stå tillbaka.

Men i exemplet med rasismen finns en annan möjlig konflikt mellan det epistemiska målet och en önskan att leva väl på andras bekostnad. Också om evidens tränger sig på, med innebörden att det inte finns några rasmässiga skillnader, så att rasisten är nära att vackla i den rasistiska övertygelsen, är det troligt att en önskan att fortsatt leva kvar i den onda rasistiska tron är stark. Det är ju så bekvämt att leva ut denna fördom!

Här är det rimligt att göra en distinktion mellan två slag konflikter. Det finns anständiga skäl (för att undgå depression) för att låta det epistemiska målet träda i bakgrunden och det finns oanständiga skäl (för att fortsatt kunna leva gott på andras bekostnad).

Hur kan vi bryta vår onda tro?

OM VÅRT EPISTEMISKA berättigande är så konservativt till sin natur och om vår motvilja mot information som rubbar vår världsbild har en förnuftig grund, finns då något hopp om att vi ska kunna undslippa vår egen (och andras) onda tro?

Jo, visst hopp finns. Det epistemiska målet har för det första en särställning framför andra, konkurrerande mål. Den som inte i de flesta fall försöker bilda sig en förnuftig bild av världen kommer att duka under för olika faror. Önsketänkande fungerar i vissa mycket speciella fall (som en väg att slippa depression) men leder normalt till självskadebeteenden. Man kör för snabbt, äter dåligt, avstår ifrån motion, gör vådliga affärer och spelar bort sina pengar – i den onda tron att man är odödlig. Vi har alltså alla en medfödd tendens att söka en realistisk bild av världen.

Och, som jag tidigare påpekat, vissa typer av direkt evidens, särskilt den vi erhåller genom våra sinnen, kan genom sin upprepade natur, *tvinga* oss att revidera också i vår världsuppfattning djupt nedbäddade föreställningar.

Men inte bara kontakt med direkt evidens kan få denna effekt. Sak samma kan hända om vi finner intellektuella blottor hos den

expertis vi gett vårt fulla förtroende och motsvarande exempel på intellektuell heder hos de experter vi visat ifrån oss. Upprepade sådana erfarenheter kan nöta ned våra försvar mot sanningen. Kanske kan också sund moralisk kritik mot sådan ond tro vi upprätthåller på grund av att den är bekväm för oss få oss att vackla. Det epistemiska målet kan på ett uttryckligt sätt ställas i motsättning till vår omoraliska önskan att leva ut vår onda tro.

Grupper av experter

ÄR DET KLOKT att försöka lägga sig till med en tilltro till vad som kan sägas vara etablerade sanningar inom grupper av personer som konstituerar ett slags expertis? Detta är en vanlig föreställning. Man kan beskriva den så här.

Vi är alla böjda att fastna i våra inskränkta föreställningsvärldar, det gäller också t. ex. forskare och journalister. Vi rider våra egna käpphästar. Men inom miljöer som vetenskap och journalistik sker ett utbyte av åsikter, som garanterar att felaktigheter upptäcks och blottläggs på ett sätt som inte går att visa ifrån sig. Så även om individuella forskare eller journalister är lika benägna som vem som helst av oss att hålla fast vid en väl etablerad ond tro blir de utmanade av andra på ett sätt som gör att de inte kommer undan. Resultatet är att det som filtreras fram som etablerade ståndpunkter inom gruppen av experter äger en överlägsen objektivitet.

Resonemanget är rimligt om det inte finns inbyggda fördomar inom systemen som sådana. Men det gör det nog. Inom t. ex. medicinsk vetenskap finns en stark tendens att publicera lyckade resultat. Där frodas därmed en övertro på vetenskapliga framsteg och det finns också en risk att människoliv går till spillo på grund av en sådan tro (tänk på Macchiarini-historien!). Och inom journalistiken är det ju väl belagt hur olika mekanismer drivit medierna i borgerlig riktning (belagt av Herman och Chomsky i USA och något vi är väl bekanta med i Sverige). Niklas Olsson-Yaouzis skriver övertygande (tycker jag) om detta i »»That is just what they want you to believe»: A modest defence of Marxist paranoia» (2018). Allt detta innebär att »etablerade sanningar»

inom vetenskap och journalistik ofta är systematiskt förvridna, ja exempel på ond tro då de blir allmänt uppfattade.

Finns något att göra åt den saken?

DET ÄR OSANNOLIKT att jag själv ska kunna blottlägga »konspirationer» som fångat den samlade expertisen och låst in den i ett system av ond tro. Kanske kan man emellertid fästa visst hopp vid granskningar *mellan* grupperingar som journalistik och vetenskap. Det var en journalist, Bosse Lindqvist, som satte stopp för Macchiarini (jag fruktar att han utan denna insats hade kunnat fortsätta sin verksamhet) och det finns ju gott om mediakritisk vetenskap, som leder till avslöjanden. Olsson-Yaouzis ger flera exempel på detta i den ovan nämnda artikeln. Och för att ta ett aktuellt exempel. Tanke-medjan Katalys påvisade nyligen att arbetarklassen gjorts osynlig inom praktiskt taget samtliga media (utom vissa dokusåpaprogram där den finns med — men endast för att förlöjligas).

Visst hopp finns också i ett medialt landskap, som öppnat sig på nätet, där allt kan ifrågasättas och där olika och oförenliga etablerade åsikter ställs mot varandra.

Jag vet att många ser denna kakofoni av uppfattningar som en del av problemet med ond tro snarare än som en del av lösningen, men jag är verkligen optimist. Vi kan för en tid låsa in oss på sociala medier tillsammans med en sluten krets av likasinnade, men denna gemenskap är sval och opersonlig, och den tenderar också att ständigt utmanas (vi får »vänner» som inte tänker som vi). Det är också numera lite skamligt att göra sig av med någon bara till följd av enkla åsiktsskillnader. Detta inkluderande beteende bör på alla sätt premieras. Om så sker står vi nog inför en historiskt sett unik möjlighet att bli av med mycken ond tro.

Vi bör också utveckla en pedagogisk hållning då vi stöter på en grupp som vi uppfattar har fastnat i ond tro. Först och främst måste vi medge att det kan vara vi som tagit miste. Men också då vi känner oss förvissade att »vi» har rätt och »de» fel är det viktigt att gå försiktigt fram. Antag att jag finner att en grupp individer i det svenska samhället sitter fast i en hedersmoral, som är destruktiv för

dem själva och andra. De tror att de måste hårt kontrollera unga flickor, de känner en förpliktelse att straffa t. ex. en syster med döden då hon blivit utsatt för våldtäkt. Och de ser sådant handlande som nödvändiga delar av ett system de utvecklat för att hantera frågor om brott och straff och kollektiv säkerhet.

Vad bör vi göra för att beröva dem deras onda tro?

Hur ska vi få dem på bättre tankar?

BÄSTA SÄTTET ÄR att försöka förstå hur de tänker. Det är inte svårt. Hela den västerländska civilisationen bygger på ett hedersrelaterat narrativ, från Homeros, över riddarromantiken, *Romeo och Julia*, *De fyra musketörerna* och fram till vår tid. Föreställningarna som underbygger hederskulturen är inte främmande för oss. Det bör vi komma ihåg och öppet medge.

Vi måste nog också medge att denna kultur i många sammanhang har varit väl fungerande. Vi bör akta oss för att se den som uttryck för vare sig ondska eller galenskap. Ändå är det sant att denna kultur är djupt dysfunktionell i den svenska förorten. Här fungerar många av dess föreställningar som just ond tro.

Men medger vi att vi själva i långa stycken sitter fast i heders-tänkande, och att vi inser att sådant tänkande i vissa sammanhang varit funktionellt, ska vi nog också kunna övertyga den som nu sitter fast i samma kultur om att det kan finnas goda grunder att i en ny situation uppge den, precis som vi gjort, när vi lyckats etablera en rättsstat, som sköter frågor om brott och straff åt oss på ett långt bättre sätt. En förutsättning är förstås i så fall att vi lyckas förankra rättsstaten också i orten. Annars fortsätter hederskulturen att utgöra en förnuftig institution i en svår situation.

Men allt detta är möjligt att göra. Ond tro kan med ett förnuftigt och pedagogiskt handlag fördrivas och förbytas mot en på det aktuella området realistisk bild av världen.

→

Torbjörn Tännsjö är professor emeritus i praktisk filosofi.

Referenser

- HERRNSTEIN, RICHARD J. & MURRAY, CHARLES (1994) *The Bell Curve: Intelligence and Class Structure in American Life*, New York: Simon & Schuster.
- OLSSON-YAOUZIS, NICOLAS (2018) »That is just what they want you to believe: A modest defence of Marxist paranoia«, *European Journal of Philosophy* 26: 2, ss. 827–839.
- WIKFORSS, ÅSA (2017) *Alternativa fakta: Om kunskapen och dess fiender*, Stockholm: Fri Tanke Förlag.